

A. GERGELY ANDRÁS:

ETNIKUM – HAGYOMÁNY – CIVIL TÁRSADALOM

(Vizsgálódás egy regionális alternatíva körül)

Mintegy évtizede már, hogy a külföldi és hazai politológiai és szociológiai szakirodalom hírt adott a társadalmak osztályrétegződését egyre jobban átfedő *etnikai* csoportszerveződésekről, s nem egy földrész tekintetében a lokális identitástudatok megjelenéséről, az etnikai újjáéledés korszakáról lehet beszélni. (ALLARDT, E. 1979; BEER, W. R. 1977; CONNOR, W. 1977; GUTKIND, P. 1985; JOÓ R. 1983; SMITH, A. D. 1981). Az „etnikai tudatosság reneszánsza” (HANÁK P. 1978) a gyökérvészítés és a kulturális imperializmus ellen civiltársadalmi küzdelemben teret kereső regionális és etnikai mozgalmakban mutatható ki a harmadik világban (JACQUES, A. 1985), s új etnopolitikákban keres megoldásokat a nyugati világ is. A kölcsönös függések rendszere ugyancsak új szerveződési elveket kíván a kelet-európai régióban is, hiszen a kisebbségek megoldatlan problémái közel két évszázada nehezítik és feszegetik tájegységi történetünk megoldottnak tűnő helyzetét, békéjét.

Szinte kínálja magát a kérdés: van-e nálunk is etnoregionális identitáskeresés, újrapolitizálódnak-e a tájegységi szubkultúrák sokasága?

Válaszom röviden úgy szól: éppen most látszik társadalmi-politikai porondra lépni számos olyan „partikulárisnak” nevezhető öntudat, melyeknek meglétét a történettudomány és az etnológia elfogadta a *múltra* nézve, de föl sem merült, hogy a jelenben is kereshetők lennének. Tájegységi szubkultúrák önmegfogalmazási kísérletének lehetünk tehát tanúi, ha a művelődéskutatók, szociálgeográfusok vagy antropológusok megannyi tapasztalatára odafigyelünk, s elemezni törekszünk látszólag ártatlan alternatívákat. Különösen fontosnak vélem, hogy napjainkban a magyar társadalom átrétegződésének belátásához már nem elegendő az osztályszemléletű elemzés szűk spektruma, de ugyancsak kevés a gazdasághistóriai vagy néplélektani megközelítések többsége, ha csupán a nemzetképhez vagy az „államegészhez” való viszonyt, a vállalkozásképesség hozamát vagy az adózópolgári semlegességet rögzíti.

Írásomban egy komplex keresőrendszer lehetőségeit törekszem felvillantani. Ugyanis évtizede már, hogy szociográfiai, szociológiai, értékrendszeri vagy életmódkutatások munkatársaként dolgozom, s arra a következtetésre jutottam, hogy a helyi társadalmak megismerését csupán több tudományág kutatási eszköztárának felhasználásával lehet célul tűzni. Hiányosnak látom a szociálgeográfiai kutatások emberképét, politikamentesnek vélem a történeti antropológia kereső szempontjait, történetietlennek a társadalmi kulturális vizsgálódások következtetéseit. Kemény és jogosulatlanok tűnő általánosítás ez itt, de úgy tapasztaltam, hogy például az etnoregionális törekvé-

seket egyik diszciplína sem járta körül, holott ezek megértését nem is elegendő egyikre vagy másikra bízni, hanem komplex megközelítésre van szükség. Az alábbiakban egy empirikus kutatás anyagából kihámozható néhány konklúzió példáit szeretném felhozni arra, milyen módon nem függetlenek a társadalmi szerepviselkedések a kulturális tradícióktól, politikai identitástól, lokális szellemiségtől, gondolkodástörténettől és a hatalomgyakorlók uralomtechnikájától.

1. Történelem és érték tudat a helyi társadalomban

Egy 1979-ben indított kisvároskutatás az Alföld egyik tradicionális mezővárosát, Kiskunhalast vette célba, hogy ott a helyi társadalom értékrendjének, közösségi kapcsolatrendszerének, hagyománytudatának és közéletsszerveződési folyamatainak „betájolását” végezze el. A kutatás anyagából publikált tanulmányok (KAMARÁS I. 1980; VARGA CS. 1980; KERESZTES Á. 1981; CSATÓ K. 1980, valamint A. GERGELY A.—KAMARÁS I.—VARGA CS. 1986) lényegében az értelmiségi környezet kilátástalan életélményének és kudarcos küzdelmeinek szociografikus képét adták, egészen csekély történeti visszatekintéssel. A helyi társadalom mérvadó csoportjának megszólaltatásával, s részben az eligazodásképtelen szociokulturális csoportok ellenpontoszerű bemutatásával egy szabályosra egyszerűsített társadalomképet sikerült összehozni, melyben a helyi társadalom és a helyi hatalom intézményes szférája lazább vagy görcsösebb érdekkonfliktusban mutatkozik meg. A *kétpólusú társadalomkép* ugyanakkor lehetetlenné tette történeti trendek fölismerését (pl. a hitéletben, a helyi kormányzati szférában, a gazdaságszerkezet változásában, a politikai-szervezeti hierarchiák világában). S mi több, köznapi megjelenése nem lévén, kimaradt a társadalomképből a felekezeti, etnikai, tradicionális identitásban gyökerező „másságok” föltérképezése, melyek nélkül pedig sorstudat és jövőkép, politikai magatartás és marginalitás, kommunikációs rend és hatalomgyakorlási eszközök természetéről alig lehet valamit (érvényeset) mondani. Magam e kutatás segéd munkásaként dolgoztam mintegy két esztendőig, s csupán a történeti bűvárlatokkal megtoldott interjúzás folytatása juttatott el ahhoz a halasi *kisebbségi* csoporthoz, melynek etnikai identitása sokféle (alább részletezendő) ok miatt nem került kutatásunk körébe korábban.

A helyi társadalmak kutatása (A. GERGELY A. 1986) az utóbbi évtizedben, még pontosabban az elmúlt fél évtizedben került a társadalmi önvizsgálat palettájára, mint a „couleur locale” fontosságát a struktúravizsgálatok mellett is hangsúlyozó megközelítési mód. Az elmúlt néhány év szakirodalma egyrészt szűkölködött a definíciókban, másrészt pedig fölláította azt a duális társadalomképet, melyben a hatalom hierarchiáinak alárendelt lokális szféra két részre bomlik: lakópolgárságra és helyi hatalomra. A helyi hatalom mint a központi uralom végrehajtó nyúlványa kapott sokfelől árnyalt ábrázolást, a helyi társadalmat pedig a legtöbb kutatás mint a politikai manipulációknak alárendelt lakónépességet fogta föl. Olykor föl-fölvívta néhány kutató a figyelmet arra is, hogy a lokalitás eleve hatalomnélküliségben, sőt hátrányos helyzetben van, s mindenkor elszenvedi az autonómia hiányát (GOMBÁR CS. 1984), illetve arra, hogy a helyi hatalom mechanizmusai nem az intézményes meghatalmazottság, nem az elvűség vagy kompetencia dominál, hanem az informális szférában létrejövő személyes és

információs előnyök tömege (BÁNLAKY P. 1983). Számos (nem politológiai szándékú) kutatás egészítette ki az elmúlt években a duálisnak tetsző helyi társadalomképet, s pontosította területi folyamatok (CSATÁRI B.—TÓTH J. 1983), gazdasági érdekszerkezetek (VÁGI G. 1982), közigazgatási és bürokratikus viszonyok (SZOBOSZ-LAI GY. 1976; SCHMIDT P. 1979; MADARÁSZ T. 1985), vagy magatartásmodellek és társadalmi szerepvállalások (HOPPÁL M. 1984; A. GERGELY A. 1985) részletkérdéseivel. Szociálgeográfiai vizsgálatok is társulnak ma már nemegyszer a településtudományi kutatásokkal, művelődés- és szervezetkutatások is kezdetet fogtak, népszokások és jogi technikák elemzése is mind gyakrabban folyik azonos mederben (ugyancsak utalásképpen kiragadott példákkal: CSÉFALVAY Z. 1985; BÁNLAKY P.—HIDY P.—BÖHM A. 1987; NIEDERMÜLLER P. 1984; TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981). Sőt, az utóbbi néhány év kutatásaiban a helyi társadalom több dimenzió mentén is elemzésre került ugyanabban a táji-történeti környezetben (BÖHM A.—PÁL L. 1983—1988), meghatározást nyert gazdaságtól függő mivoltában (SZELÉNYI I. 1986) és egyre több publikáció ismerteti a mikrostruktúrákban induló mozgalmakat vagy civiltársadalmi alternatívákat (SZABÓ M. 1987; BOZÓKI A. 1987; ARATO, A. 1987; A. GERGELY A. 1987; ÁGH A. 1987).

A magyar társadalom megkésett modernizációjának és azon belül a helyi társadalmaknak szerepéről azonban még ma sincs teljes képünk, elsősorban empirikus bizonyosságok híján. A halasi városkutatásban így természetes módon nem juthattunk tovább, mint a kisvárosi társadalmi struktúra laza megrajzolásáig, s elsősorban a társadalmi változások közelmúlt történetében neveztük meg a helyi közélet kibontakozásának konkrét akadályait. Egy autonómiáját veszítő kisváros virtuális (sőt: több tekintetben ideálisabbnak tekintett) múltbeli képe adta a kontrasztot a mai állapotokhoz, s tekintve az állampolgári-közéleti aktivitást, az iskolák vagy könyvtárak színvonalát vagy jó-néhány más jelenséget, bizony a napjainkban tapasztalt nagyfokú értékválságot lehetett csak megneveznünk. Több száz interjú és beszélgetés alapján kimondható volt, hogy a halasi identitástudat utolsó megnyilvánulásai is elhaltak, midőn a második világháború után „ejtőernyős”, idegen vezetés küldetett a városba, s az ideológiai megfeleléskényszer elejét vette a plurális-demokratikus hagyományok folytatásának. Súlyosbította a helyzetet a hatvanas években Halasra telepített ipari leányvállalatok (Panyova, Ganz) kiszolgálására odatelepült „gyűttmentek” sokasága, akik számszerű jelenléte is egyharmadával csökkentette a hagyománytudat közösségi képviselését, befogadó táborát. A társadalmi struktúra heterogén lett és mobil, vagyis kötődés nélküli, a termelési struktúra döntően agrárius volta felemás iparira változott, az érdekszerveződés közösségi minőségeit pedig az intézményes-bürokratikus és központosított hálózata uralta el. A korábban politikailag és tradicionálisan megformált közösségi részvételi technikák ebben a közegben formalizált, közvetített és elidegenedett változatokban kezdtek megjelenni, mindent áthatott a gazdasági érdekek elsőbbsége, s a kommunikációs kapcsolatokban szokásos közvetlenséget elmosta az ismeretlen, kezelhetetlennek tűnő embertömeg személytelen kapcsolatrendszere. A köznapok szintjén ez úgy nézett ki, hogy a városi főmérnökök kétévenkénti cserélődése miatt alig alakulhattott ki városrendezési terv, melyen ne változtatott volna az utód, vagy egy fasor kivágása pusztán technikai kérdéssé változott, miközben egy természeti környezet pusztult vele... Azután: egy új lakótelep fűtőházának építése miatt több száz régi sírkő, műem-

lékileg védett tárgy került ki a református öregtemetőből, hogy az „értékét veszített” kegyhelyet mint szanálásra ítélt területet a tervező racionalitás vagy az idő vasfoga tün-tesse el az útból...

Távrolról, a megyei vagy az országos politika magasából nézve „mindössze” egy település többszáz éves hagyományainak, „megcsökött” és elmaradott mentalitásának „korszerűsítése” folyt Halason a nyolcvanas években. Az erőltetett modernizáció harcosai azonban éppen úgy, mint az oktrojált iparosítás vagy az idegenlégiósként odapottyantott helyi hatalomviselők, szembe találták magukat az „evolúciós” folyamatot szorgalmazó érdekcsoporttal. A kötöttárugyár két és félezerre tervezett munkásnőlétszáma helyett feleannyi vállalta az ipari tradíció nélküli területen a hárommúszakos betanított munkát. A felduzzasztott munkáslétszám, a mezőgazdaság termékszerkezet-váltása és a tanyákat konzerválni próbáló elképzelések szétaprózták a beruházásokra megmaradó költségvetési kereteket, s félbemaradt városrendezés, lekéssett zöldövezet-karbantartás, túlszűfolt kereskedelmi ellátás, infrastrukturális minőségromlás jelezte, hogy nagyobb volt a fejlődés ára, mint amennyi megérte volna a „korszerűsödést”. A tízemeletes házak bár „létszám tekintetében” impozáns „haladás” hírnökeiként jelezték az új világ eljövételét, de a tradíciókhoz ragaszkodó, tájhoz és történelemhez kötődő helyi népesség számára ez inkább hatalmi manővernek tűnt, valamiféle „fényfogyatkozásnak”, melyhez semmi köze nem lehet a város régi „szellemiségének”. Nem ma kezdődött, de a helyi társadalom egy tradicionális csoportja szinte napjainkban kezd a politika porondjára lépni, hogy közel száz esztendő *érdekhátrányos, kisebb-ségi* helyzetű közérzetét a politikai aktivitás nyíltabb formáival váltsa föl. A halasi helyi társadalomban ugyanis évszázadossá nőtt az illegaritásba szorult etnikai identitás története: a város — telepítésétől, alakulásától kezdve — a kiskunok fellegvára volt egy fél évezreden át, s közigazgatási önállósága, szabadalmas jogai egészen a XIX. század végéig sajátos minőséget biztosítottak számára. A községi és a városi törvények azonban a területrendezési eszme nevében éppen attól a „másságtól” fosztották meg, amelynek jogi garanciáit hiába tekintették semmisnek a monarchikus uralkodók, hiába mondták érvénytelennek oszmán hatóságok, mégis megőriztettek. Ahol a református szellemiség Bácskára-Baranyára értelmiséget kibocsátó gimnáziumot épített, ötvenezer kötetes könyvtárral, s ahol a népesség nemcsak szabadságára volt gögős ráccokkal és labancokkal szemben, de a redempcionális kiváltságokra is, ott az igazgatási önállóság megvonása, az össznépi harcok eredményeként elkönyvelt földosztás végrehajtása történelmi sérelemként könyveltetett el. A szabadalmas és lokális identitástudat e fejlett és kivagyí formájára nehezedett rá 1945 után a helyi kötődéssel nem rendelkező vezetés, erre a tradicionális társadalomra hárult a térvetés elfogadása és a hagyományos értékek pusztításának tudomásul vétele.

Márpedig a halasi társadalomban erre a történelmi kompromisszumra semmiféle készség sem volt. Illetve sokkal kevesebb, mint bárhol másutt. Mert bár a magyar települések ezrei éltek át a konszolidáció korszakában vagy közvetlenül utána a hagyományvesztést és elérvénytelenedést, Halason ez fokozottan kínos volt, hisz a törzsszűcsőség itt nemcsak a kétszáz éves redemptus öntudatban volt honos, hanem a hétszáz éves *kun karakterben* is. Közismert, hogy a kunok etnikai csoportja mint nomád népvándorláskori törzsszűcsőség vonult be a XIII. századi, tatárok szorongatta országba, s pogány hitét hosszasan megtartva, az első között lett református. Az „alföldi úton”

(MÁRKUS I. 1986) a polgárparaszti kiváltságok tudatában pedig alighanem a legmaka-csabbul őrizte meg ez a nép a maga származástudatát és lokális identitásjegyeit (KÓSA L.—FILEP A. 1975; ILLYÉS B. 1975; KÓSA L. 1985; PAPP L. 1941; KUUN G. 1885; GYÁRFÁS I. 1870–1883; TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981; HUNFALVY P. 1886). Hadi erények révén nyert kiváltságait nemcsak a Regnum Hungariae idején erősítette meg folyamatosan, de Rákóczi, Szegedinac Pero, Bocskai és Kossuth zászlaja alatt is (JANÓ Á. 1965; GYÁRFÁS I. i. m.). Nemcsak önmegváltásával vívta ki magánbékéjét a mindenkori hatalommal, de ellenállt a katolizáló kényszereknek, nemesi vármegyei furfangoknak és zsoldos-szerepeknek is (GYÖRFFY I. 1925; KISS J. 1979; GYÖRFFY GY. 1953; MAKKAI L. 1939; NAGY SZEDER I. 1924–26; TÁLASI I. 1977; NAGY CZIROK L. 1959). Nemcsak tájegységi termelési kultúrát teremtett a futóhomok megkötése után, de a tanyás mezővárosi gazdálkodás és településmód sajátos rendszerével Európában egyedülálló struktúrát alakított ki (HOLLANDER, J. D. 1980; FÜR L. 1983; ERDEI F. 1937; PAPP L. 1940; GYÖRFFY I. 1983), s mentette át ezt ősi szék-szervezetéből a XX. századba. A tradíciót fölértékelő lokálpatrióta öntudat ezt az etnikumtörténeti folyamatot nem is sajátos szubkultúrának, hanem öntörvényű civilizációnak tartja — talán mondani sem kell: nem éppen a látványos modernizálódásban tobzódó intézményesült helyi hatalom helyeslésétől kísérve.

Ennek a szuverén etnikai szférának vagy polgáriusult formájában: parasztpolgári miliőnek a századvég történeti folyamatai adták meg a (látszólag) végső döfést. Az identitástudat azonban nem kimúlt a kun nyelv és szóbeliség elhalásával (ha egyáltalán elhalhat az ifyesmi, hisz 1962-ben még egy rádiós mikrofonjába mondta egy öreg kun a reformáció korából megmaradt Kun Miatyánkot), hanem csupán illegálításba vonult, fényes elszigeteltségbe húzódott, s dacosan-konokul kivonta magát a helyi közéleti konfliktusokból. Az etnikai öntudat s a történelmi „rendeltetésstudat” még megnyilvánul a tizenhét-tizenkilences mozgósítások idején, midőn a helyi értelmiség megalakítja a Kun Nemzeti Tanácsot és a kormányzattól a redempciós összeget követeli vissza, valamint körüllobogózza a várost a letelepedés 700. évfordulóján 1939-ben. A békeidők egyirányúsított ideológiai légköre nem kedvezvén az etnikai és lokális öntudatoknak, látszólag fölszámolódott „csökevényként” kezelte a kun mentalitást, de végképp eltűntnek nem nyilváníthatta, így sikeresen összekötötte a helytörténet munkásmozgalmi előzményeivel. Az etnikai másságra büszke kun kisebbségben ez a kényszerhelyzet kialakította a sértettségi alapállást, s a múlt indokolatlan túlértékeléséhez vezetett a jelennel szemben. Ez a történeti mítoszképződés jellegzetes formája a „modernizáció” útján egyenlőtlen helyzetben elindulni nem kívánó etnikai kisebbségek magatartásának és gondolkodásának. A kunok társadalmi csoportját a múlt század végén még „nemzetiségnek” nevezték az akadémiai vitákban (KUUN G. 1885), nemzetiségi-kisebbségi jogokat és státust azonban sem akkor, sem azóta nem kaptak. Az asszimilálódottként kezelt népcsoportban ezért kialakult az *etnocentrikus beállítódás*, mely önmagához viszonyít minden szociális teret és érdekviszonyt, s valódi képviselői önállóság helyett növeli nagyra önbecsét, nemegyszer az előítéletesség határáig (SUMMER, W. G. 1978; CSEPELI GY. 1984; A. GERGELY A. 1985; BROMLEJ, J. V. 1976).

Mindez első pillantásra nem látszik Halason, ezen a harminckét ezres kisvároson. Történelem és értéktudat összefüggéseiből az alkalmi szemlélődőnek csupán a tudatosnak tetsző politikai érdekfolyamatok tűnnek föl, s az, hogy ennek a kisvárosi

modernizációban lezajló bösztrökődésnek a lakópolgárság issza meg a levét, s az egyenlőtlenségi viszonyok között a konfliktusintézményesítés a leggyakoribb megoldás, nem a közéleti disputa. Ugyanis a régi és az új értékrendszer, a hagyománytudat és a modernizációs ideológia már régen nem a nyilvánosság előtt ütközik meg, hanem a zártabb és rejtettebb informális térben, ahol könnyebb a látszatintegráció fenntartása és megbízhatóbb az érdekebecsatornázás folyamata. A társadalmi aktivitást nem segítő közvetítő mechanizmusok nélkül nincs valódi kooperáció a helyi társadalom csoportjai között, nincs konszenzus a hatalommal, nincsenek nyilvánított és rejtett értékek, csupán a vezérideológia: a haladás, a fejlődés prioritása van. A „múlt felszámolása”, a régi világ lebontása jobbára az új betondzsungelek térnyerésével azonos, a lokális identitás-tudatot a felszabadulástól vagy az 1947-es helyi kommunista hatalomátvételtől számítják, s a tradicionális termelési kultúra helyébe olajipari trösztöt telepítenek, technikai innováció uralja el az intellektuális hagyományt. Mindez környezetétől és önmagától idegenné teszi az érdekeit működőképes fórumra vinni nem tudó helyi társadalmat, amely persze éppen a hagyományfosztottság állapotában nem tapsíkol a hatalomviselők ideiglenes csoportjainak. Ebben a városban már a XVII. században kerületenként választották a városi képviselőtestület szenátorait, a Tekintetes Nemes Tanács pedig semmivel sem volt nemesebb, mint a kollektív nemesség jogán kiváltságokat élvező köznép. Az uralomgyakorlók fölötti kontrollt pedig a képviselők rotációjával, vagy ha kellett: a Tanács elleni nyílt lázadással érvényesítették. Itt tehát demokratizmusról, s főleg demokratikus centralizmusról beszélni neveltség tárgya manapság, s méginkább az, ha nincs vagy félszáz éve egyetlen valamirevaló fórum, ahol állampolgári igények érvényesen megfogalmazhatók lennének. A helyi hatalom zavarodottsága, konfrontálódástól való félelme pedig oly nyilvánvaló, hogy köztisztületnek csak a helyi manipulációkban részt venni nem hajlandó funkcionárius örvendhet, az is csak akkor, ha a helyi hatalmat befolyásolni képes technokrata elit nyomásának ellenáll.

A demokratikusnak mondott társadalomfejlődés a helyi társadalmak szintjén igen sok kétellyel van körülkerítve. A helyi társadalomnak nevezett, az uralomgyakorlóknak alárendelt népesség nagyobbik része kételkedését és csalódásait politikai közömbösségbe, névtelenségbe vonulással fejezi ki. A helyi társadalom így a társadalmi rétegződéstől eltérő politikai rétegződés szintjein is bonyolultabbá válik annál, hogysem homogén közegnek tekinthessük. Az alkalmi, mozgalom jellegű részvételi aktivitás, a rezonőr szerepek lehetősége és a direkt politikai participáció útjain más és más társadalmi kiscsoportok indulnak érdekeik érvényesítése felé, köztük összhang vagy konszenzus alig-alig fogalmazódik meg. Másfajta velleitásokkal küszködik a tanyai vállalkozók „rétege”, mással a pályakezdő értelmiségieké, megint mással a nyugdíjasoké vagy az alulképzett ipari tanulóké. Egészen eltérő politikai aktivitást mutatnak a katolikus vagy baptista felekezeti csoportok, mint a katolikusok vagy a cigányok. Ezek az önálló értékrendek komplex „helyi társadalmat” alkotnak, de inkonzisztens formákban és tudattartalmukban jelennek meg. Nincs is definiálható szerkezete a politikai szocializációnak, s még a hagyománytartó közösségi csoportok között is jókora különbségek vannak. Az értéktudatban és a történetátélésben mutatkozó felfogások azonban nemcsak a helyi társadalmat, hanem a „helyi hatalmat” is belülről határozzák meg, miközben a társadalmi és térfolyamatok, a gazdasági és politikai trendek kívülről határozzák meg magát a lokalitást. A külső és belső érdekszféra ütközési pontján a

tájegységi-történeti meghatározottságú mikroegész, a lokális társadalom áll, melynek fejlődési alternatívái a tradicionális és a modernizáló hatásoktól függenek. Amikor a halasi városkutatásban a „modernitás” felszínes és pökhendi változataival találkoztam, megkerülhetetlennek látszott e két struktúra körüljárása, változás és „haladás” viszonyának megfogalmazása, egyúttal a helyi társadalom kutatásának olyan kereső szemponttal bővített módszere, amely a szociológiai vagy néprajzi, társadalomhistóriai vagy tájtörténeti megközelítéshez képest tágasabb. Általa társadalmi struktúra és funkció, norma- és értékrendszer, legitimáció és uralomformák, konfliktuskezelési típusok és mentalitások rendszerezhetőbb, a modernizációs és társadalomreformer ideológiákat kiegészítő következtetésekre jutottam, melyet a (bizonyára szükséges) vita kedvéért röviden ismertetek. Alapvető célom az, hogy a helyi társadalmak kutatásában egy ez ideig méltatlanul mellőzött szempontrendszert próbáljak érvényesíteni és népszerűsíteni.

II. Modernizáció és tradíció – mint alternatívák?

„A régiót nem a tér teszi, hanem az idő, a történelem” – hangzik PAUL BOIS magvas megfogalmazása. Valóban: a helyi társadalmak kutatásából, s főleg magyar szakirodalmából oly nagyon hiányzó történet-szociológiai megközelítések ma már azt is nehezítik, hogy egy-egy tájegység karakterét, regionális identitását körülírjuk vagy pontosá tegyük. A társadalomfejlődés alternatíváinak mérlegelése éppígy hiányzik a helytörténeti vagy honismereti munkák többségéből, s így korántsem meglepő, hogy érvényes társadalomképük nem igazán akar megszületni, még azon a szinten sem, ahogyan a két világháború között pedig már létrejött egyszer. Ismeretesek ennek ideológiai, tudománytörténeti okai, s köztudottak a diszciplínák közötti távolságok, melyek az esetleg már meglévő összképet nem engedik megfogalmazódní.

A magyar társadalom mikro- vagy mezoszintjeinek, a tájegységi vagy regionális identitásoknak definiálását az ismert gondokon túl is tovább nehezíti az uralkodó történetfelfogás alapállása. Nevezetesen az, hogy a területi folyamatok vagy a településrendszeri változások, a lokális érdekkonfliktusok vagy gazdaság-specifikus kényszerek körülírásánál számos kiváló munkából is kimarad a történelemhez való viszony megokolása. Eközben pedig igencsak elterjedt a haladás szükségszerűségéről szóló nézet, mely nem érzi köteleességének, hogy új alternatívákat ne csupán az ésszerűség, a hatékonyság vagy a szükségszerűség logikája mentén gondoljon végig, hanem fogadja el az örökölt mintákat, hagyományozott értékeket, célszerűtlen formákat és megreformálhatatlan mentalitásokat. Érdemes megfigyelni, hogy miközben az emberek többsége és a társadalomkutatók legjelesebbjei is a jelenbe átörökített intézménytípusok, életmód-keretek és normák között élik le életüket, milyen szívesen szórnak átkot a múlt mennyi jelenségére, milyen fárasztó örökségnek tartják ezeket, holott közben intenzív érdeklődést mutatnak a történelem bonyodalmai iránt. A „lenézett hagyomány” pedig éppen a jelen értékeit, minőségeit, folyamatait megszabó minőségében érdemelne több tiszteletet (SHILS, E. 1987). Sőt: úgy vélem, a helyi társadalmak sajátosságait éppenséggel lehetetlen is a *hagyomány* legtágabb értelmezése, figyelembevétel nélkül feltárni. De azt kell tapasztalni, hogy például épp a fent említett kunok esetében, köny-

nyebben minősítik tévedésnek egy etnocentrikus tudat meglétét vagy újjáéledését, minthogy elfogadnák inkább a lokális identitástudat megőrződését, rejtve maradt állapotát. Szinte a modernizáció cáfolataként eshet említés arról, hogy a törzsökös halasiak hajdanvolt intézményrendszere, politikai identitástudatok szervezeti bázisa értéke-sebb volt, mint mai lehetőségeik demokratikus köre — ám ez a vélekedés helyben is, elméleti síkon is olybá tűnik, mint valami indokolhatatlan csökönység, nosztalgizáló agyatlanság. S ennek alapoka az, hogy a modernség pompás látszatai a „progresszivitás” jelmezébe öltöztetve fárasztóan súlyos koloncnak érzékelik a haladás eszméjére aggatott hagyományelemeket. Pedig bizvást állítható, hogy a hagyomány nem külsődleges, hanem tartalmi, belső program, szinte genetikai hozomány, amely a környezetel való viszonyban orientáló, sőt meghatározó jelentőségű. Tér és társadalom történetében a szociokulturális elemek olykor a biológiai programoknál is erőteljesebbek: minthogy minden rendszer entrópiára törekszik, az ezt fenntartani nem tudó szerkezetek szétesnek, a tradícióban megkapaszkodni képes struktúrák pedig átléphetik a túlélés-küszöböt. A tradicionális közösségek megtartó erejét éppen a meghatározatlan időig továbbélő kötődések adták, mintegy a felhalmozott tapasztalat megőrzését a kollektív felelősségre bízva. A hagyomány használatában az idő megerősítő jelentőségű, a tapasztalat ismeretrestauráló fontosságú. Legyenek bármily torzak vagy hamisak a „nem időszerű információk”, legyenek célszerűtlenek vagy alkalmazhatatlanok a köznap életben, a potenciális aktivizálásra készen megmaradnak a kultúra speciális archívumában, s ebből a „tárolóból” meríthet innovatív erőt az új életviteli trendet építő személyiség. A tradicionális „információ” összeállhat valóságos mitológiává is, maradhat sztereotípiá, és lehet kodifikált forma, vagyis szabály belőle. S éppen a belső motivációs energiával ható szabályok erősítik a hagyományokat, mint konkurenciaképes kulturális modelleket, biztosítva szilárdságukat, újratermelődésüket (BERNSTEJN, B. M. 1987).

A helyi társadalmak dezinformált és dezintegrált alakzataiban igen lényeges a *helyi hagyomány* jelentése. Nincs „tisztán” kulturális vagy politikai magatartás, sőt gondolkodás, amely tértől független lenne a társadalomban. A kultúrában meglévő általános emberi, irreális és helyi elemek korlátozott kulturális-földrajzi térbe visznek minden esetben (még ha vannak is „exterritoriális”, területen kívüli hagyományok az osztályok, vallási vagy szakmai közösségek terén). A baj csupán az, hogy a hagyományt mindenki elismeri létező jelenségként, de jobbára a „változás hagyományát” dicsérik benne, s leginkább a mások által tisztelt hagyományra vonatkoztatva. Valami rosszul értelmezett „felvilágosultság”, valami uralkodó döntésracionalitás nevében szokás még a „régí rendtől ittmaradt” furcsaságként gondolni a hagyományra, de kultiválni azt modern embernek nem „illik”. Pontosan ezt a mentalitást lehetett megtalálnom a hagyományelmélet általános bölcsességeitől (SHILS, E. 1987) független lokális szintéren, Kiskunhalason, ahol a politikai vezetéstől független „szociálközömbös” csoportokban és a haladáselvű heterogén népességben egyaránt megképződött a halasi kunokkal szembeni értetlenség. A változásra nyitott helyi társadalomszektor persze épp mobilitása, státuszbizonytalansága miatt fogalmaz az „új élmények” mellett, de közben biztonsgvágyat is megvall, kötődésre ösztönző normarendet is igényel. S mintha nem lenne valószínű, hogy a származástudat és a generációk sokaságán át láncszerűen örökített azonosság tudat meghatározóbb a lokalitásban, mint a lakosság létszám vagy a hete-

rogén népesség aktuális munkaszervezeti rendje, a „gyöttmönt” város lakó legalitást követel a gazdasági alapon szükségsszerűvé vált ottlétének. Nem is kell észrevennie, hogy a tradicionálisan működő társadalmakban vagy kultúrákban épp a politikailag artikulált érdekek voltak jellegadóak, s nem a bürokratikus intézményesítettség vagy a formalizált érdekszerveződés. Az egymást nem ismerő jövevények nem a személyes kommunikációs térben és a direkt közlésformákban találnak biztosítékokra, hanem a „kerülő” magatartásokban és a közvetített kommunikációban (LEPSIUS, M. R. 1970). Viszont épp a „vidékiségekhez” nem szokott viselkedés, az egyenlőtlenségeket „kikérő” gondolkodás lesz érvénytelen abban a helyi közösségben, amely a tradíciók „szentségének” elfogadását szocializációs minimumnak tekinti. Mert a kapcsolati rituálék (a köszönéstől a kerítésállításhoz, kölcsönkéréstől a jegyajándékig) egy mélyen egyenlőtlen életviszonyok között működő közösség viselkedésmintáiból származnak, s minden „hivatalos” szabály ellen is jogszokás alapján érvényesülnek (TÁRKÁNY SZÜCS E. 1981). A helyi társadalomban épp az összetartozás archaikus formája a hatalomellenesség, amelyhez mersze a jöttmentnek csak ideig-óráig van, de kockázataival számolva inkább ki sem nyilvánítja.

S épp ezen a ponton áll egymás „ellen” a tradíció és a „haladás”, a történeti mítosz és a társadalmi vagy gazdasági struktúrávaltozás. Így lesz a „fejlődés” a tradicionalitás kontrasztja, így lesz elfogadhatatlan a lakótelepi panelház (kétségtelenül „igények kielégítését szolgáló”) elterpeszkedése a régi (de még működő, s amúgy is örök áron vásárolt) temetői sírhelyek fölött, így lesz egy régi szélmalom lebontása modernkori barbárság, egy faszor kivágása pedig természet és ember elleni vétek az autós kisebbség szolgálatában. S a baj még nem itt van, hanem abban, hogy a hagyománytartás ellen hadba szálló „keresztetek” maguk nem alkotnak nagyobb és emlékezetesebbet, mint a megyétől „kijárt” felüljáró építése vagy művelődési központ technikai fejlesztése — ami pedig hát fiktív népséget hivatott szolgálni vagy emberek-egyének szervezett termelői mozgását tudja biztosítani, de nem marad meg gyökeres értéként. Sem a tett, sem a termelés, sem az ösztönzés nem hagyomány, nem irányadó minta, mert nincs köze sem az eredet azonosságához, sem a kultúra közösségéhez, sem a gondolkodás helyben szokásos minőségéhez.

A helyi társadalom mint közösségi tér, mint önszervező rendszer éppen ezért válik szét a belső stabilitást megtartó, szinte saját „fiziognómiával” rendelkező rétegre és a szubkultúrát etnikai vagy más sajátosságai miatt el nem fogadó, be nem építő „szürke tömegre”. Mindez nem merül ki a „gyöttmentek és idegenek” örök vitájában, hanem a tájegységi egzisztencia szociális különbségeit hozza létre, ami persze nem zárja ki az egészséges asszimilációt, de csupán a kulturális tradíció egy hibrid változatát engedni létrejönni, a közös tapasztalat vagy kollektív múlt-tudat tartalmait már nem teszi közkinccsé. (MARKARJAN, E. SZ. 1987).

III. Összegzésül

Vélekedésem szerint a civiltársadalmi tradíciók a helyi társadalmakban valódi szociális különbségek formái, s ha alternatív (vagyis másfajta, más irányú) szerveződések alapját adják a jelenkori társadalmi változások közegében, akkor belátható időn be-

lül meg kell jelennie bennük az etnikai vagy tájegységi-regionális tradícióknak is. A társadalmi változások kutatásának kitüntetett metafórája a modernizációhoz való viszony, s főleg ennek eszkozeracionális értelmezése: hol a térfolyamatok, hol a gazdaság- vagy intézményszervezet, hol a társadalmi tagozódás mentén mérik a struktúrák átalakulás-képességét. A politikai szocializációkutatások, a mentalitásvizsgálatok és a közéleti részvételt mérítségkélő mintavételek számos más diszciplína speciális érdeklődésével egyetemben elfeledkeznek a helyi társadalmak valóságos működésmódjáról. Pedig az identitástudat, a tradíciók megléte, az etnikai vagy territorialis kötődés tudomásul vétele nélkül — lett légyen az bármely szakszempontról hiánytalan közelítésmód — tudományos lehetetlenség, sőt ártalmas manipuláció lehet csupán a helyi társadalmak újralfedezése, feltérképezése. S minthogy a történeti antropológia, a humángeográfia, a gazdaságföldrajz, a közigazgatásjog és a politikai szociológia diszciplínái jócskán adtak már kereső szempontokat a magyar társadalom történeti rétegződését fölmérő munkához, ezek mellé a népcsoportlélektan és az etnopolitika nézőpontjait is föl kéne sorakoztatni, hogy egy komplex módszer segítségével megteremthessük végre az önismeret tudományát. Tér és társadalom igazi összefüggései bizonyonnyal megfoghatóbbak volnának vele...

IRODALOM

- ÁGH A. 1987: Védekező társadalom. — Magyar Tudomány, XXXII/1. és 10. szám
- ALLARDT, E. 1979: Implications of the Ethnic Revival in Modern Industrialized Society. Helsinki, Societas Scientiarum Fennica. Socialium 12.
- ARATO A. 1987: Civil társadalom, társadalomelmélet és államszocializmus. — Századvég, 3. sz. pp. 46–52.
- BÁNLAKY P. 1983: Amikor a nem hivatalos kapcsolatok „hivatalossá” alakulnak. — Műhely, 6. sz. pp. 13–25.
- BÁNLAKY P.—HIDY P.—BÖHM A. 1987: Előtanulmány a kisvárosok kutatásához. MSZMP TTI, Művelődéskutató Intézet, MM. Vezetőképző Intézet, kézirat.
- BEER, W. R. 1977: The Social Class of Ethnic Activists in Contemporary France. In: (ESMAN) Ethnic Conflict in the Western World. Ithaca, Cornell Univ. Press, pp. 143–158.
- BERNSTEJN, B. M. 1987: A hagyomány és a szociokulturális struktúrák. In: (Hofer T.—Niedermüller P. szerk.) Hagyomány és hagyományalkotás. OSZK Magyarországgutató Csoport — MTA Néprajzi Kutató Csoport, pp. 115–120.
- BOZÓKI A. 1987: Kritikai magatartásmodellek a fiatal értelmiség körében. — Ifjúsági Szemle, 3. sz.
- BROMLEJ, J. V. 1976: Etnosz és néprajz. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, pp. 13–226.
- CONNOR, W. 1977: Ethnonationalism in the First World: The Present in Historical Perspective. In: (ESMAN, M. J. ed.) i. m., lásd BEER.
- CSATÁRI B.—TÓTH J. 1983: Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. — Területi Kutatások, 6. sz.
- CSATÓ K. 1980: A Daniella-álom. — Forrás, 12. sz.
- CSEPELI GY. 1984: Nemzeti tudat és érzésvilág. Budapest, Múzsák Könyvkiadó, pp. 14–91.
- CSÉFALVAY Z. 1985: A helyi társadalom közösségi viszonyainak vizsgálata Siófut községben. — Földrajzi Értesítő, 1–2. sz.
- ERDEI F. 1937, 1957: Futóhomok. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 3. kiadás.
- FÜR L. 1983: Kertes tanyák a futóhomokon. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- A. GERGELY A. 1985: Adalékok a tradicionális humán értelmiség társadalmi szerepvállalásáról. Társadalomtudományi Intézet, valamint Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szociológiai dokumentáció, kézirat.

- A. GERGELY A. 1986: „Végvári értelmiség” és helyi hatalom. (Köszeg) — Kultúra és Közösség, 6. sz.
- A. GERGELY A. 1986: A helyi társadalom kutatásának rövid foglalata. — TIT Módszertani Műhely, 2. sz.
- A. GERGELY A. 1986: Egy civiltársadalmi lehetőség: az etnoregionális alternatíva. (Kézirat, megjelenés alatt a Helyi hatalom, helyi társadalom c. konferencia-kiadványban)
- A. GERGELY A.—KAMARÁS I.—VARGA CS. 1986: Egy kisváros. Művelődéskutató Intézet, Műhelysorozat 7. sz. 234 p.
- GOMBÁR CS. 1984: A helyi hatalom hermeneutikája. In: Egy állampolgár gondolatai. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- GOMBÁR CS. 1986: Velleitásaink. (Kézirat). Társadalomtudományi Intézet, 49 p.
- GUTKIND, P. 1985: Városantropológia. In: Fejlődés—tanulmányok, 7. ELTE ÁJK — MTA Szociológiai Kutató Intézet, pp. 234—305.
- GYÁRFÁS I. 1870—1883: A Jász-Kunok története, 1—4. k. Kecskemét.
- GYÖRFFY GY. 1953: A kunok feudalizálódása. In: (SZÉKELY GY. szerk.) Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 248—275.
- GYÖRFFY I. 1925: A kunok megtérése. — Protestáns Szemle, 10., valamint In: Alföldi népelet (1983)
- HANÁK P. 1978: Az etnikai tudatosság reneszánsza. — Élet és Irodalom, 7. sz.
- HOLLANDER, A. N. J. den 1980: Az Alföld települései és lakói. Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó.
- HOPPÁL M. 1984: Életmódmodellek és minták. In: (SZECSESKŐ T.—HOPPÁL M. szerk.) Életmódmodellek és minták. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- HUNFALVY P. 1886: Magyarország ethnographiája. Pest.
- ILLYÉS B. 1975: Kiskunsági krónika. (Kunszentmiklós)
- JACQUES, A. 1985: Les déracinés. Ed. La Découverte, Paris, 241. p.
- JANÓ Á. szerk. 1965: Kiskunhalas. Helytörténeti monográfia I. Kiskunhalas, 396. p.
- JOÓ R. 1983: A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai. Nemzetiségi Füzetek 5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 78. p.
- KAMARÁS I. 1980: Oknyomozás és célkeresés. + Oázis a futóhomokon. — Forrás, 8. és 9. sz.
- KERESZTES Á. 1981: Elégségeseink. — Valóság, 3. sz.
- KISS J. 1979: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri fennhatósága idején. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 13—211.
- KÓSA L. 1985: Szabadalmas közösségeink. — Ethnographia, 2—3. sz.
- KÓSA L.—FILEP A. 1975: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 15—197.
- KUUN G. gr. 1885: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. Pest.
- LEPSIUS, M. R. 1970: A társadalmi struktúra, a „modern” és a „modernizáció” szociológiai teóriája. Studien zum Beginn der modernen Welt.
- MADARÁSZ T. 1985: Az államigazgatás szerepe a szocialista társadalmi viszonyok alakításában. In: Állam — közigazgatás — érdekvizonyok. Társadalomtudományi Intézet, pp. 104—158.
- MAKKAI L. 1939: A milkói kun püspökség. Budapest—Debrecen.
- MÁRKUS I. 1986: Az „alföldi út” és elakadása. — Valóság, 4. sz.
- MARKARJAN, E. SZ. 1987: A kulturális hagyományok elméleti kulcskérdései. In: Hagyomány és hagyományalkotás, i. m. 67—100. p. (lásd BERNSTEJN)
- MISZLIVETZ F. 1987: Interdependens Európa: az európai integráció esélye. — Századvég, 3. sz. pp. 80—95.
- NAGY CZIROK L. 1959: Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- NAGY SZEDER I. 1924—1926: Adatok a Kis-Kun-Halás város történetéhez, 1—3. k.
- NIEDERMÜLLER P. 1981: A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai. In: (NIEDERMÜLLER P. szerk.) Folklór — társadalom — művészet, 7. Népművelési Intézet, pp. 199—219.
- NIEDERMÜLLER P. 1984: Az életmód, mint a mindennapi élet stratégiája. In: Életmód: modellek és minták, i. m. pp. 360—373. (lásd HOPPÁL)

- PAPP L. 1940: A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. — Néprajzi Értesítő, 32. sz. pp. 285–310.
- PAPP L. 1941: Kiskunhalas népi jogélete. A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára kiad.
- ROMSICS I. 1982: A Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben. Budapest, Akadémiai Kiadó 49. p.
- SHILS, E. 1987: A hagyomány. Bevezetés. In: Hagyomány és hagyományápolás, i. m. pp. 15–66. (lásd BERNSTEJN)
- SMITH, A. D. 1981: The Ethnic Revival. Cambridge Univ. Press
- SCHMIDT P. 1979: A bürokratizmus forrásai az államigazgatásban. — Társadalmi Szemle, 2. sz.
- SUMNER, V. G. 1978: Népszokások. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, pp. 38–183.
- SZABÓ M. 1987: Új társadalmi mozgalmak — a „védekező társadalom” előőrsei? — Magyar Tudomány, 7–8. sz. pp. 569–574.
- SZELÉNYI I.—MANCHIN R: 1986: Szociálpolitika az államszocializmusban. — Medvetánc, 2–3. sz.
- SZOBOSZLAI GY. 1976: A közigazgatás és a területi érdekviszonyok. — Társadalmi Szemle, 8–9. sz.
- TÁLASI I. 1977: Kiskunság. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, pp. 7–127.
- VARGA CS. 1980: Baj-gyűjtemény. I–II. — Forrás, 8. és 9. sz.
- VÁGI G. 1982: Versengés a fejlesztési forrásokért. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- VÉLEZ-IBANEZ, C. G. 1986: A mítosz használata a marginalitásban. In: (LAMMEL A.—NIEDER-MÜLLER P. szerk.) Folklór — kultúra — életmód. (Városantropológiai perspektívák). Művelődéskutató Intézet, pp. 61–70.

A. GERGELY, ANDRÁS

ETHNIC GROUP — TRADITION — CIVIL SOCIETY

(Summary)

In his present paper the author examines if there is a search for ethno-regional identity in Hungary — similarly to international tendencies — and in what way the multiplicity of local sub-cultures present itself in politics.

Following a theoretical introduction, the author describes the local society, the system of communal interactions, the tradition consciousness and the processes of organizing public life in Kiskunhalas, a traditional small town of the Alföld (the Great Hungarian Plain).

Particular attention is paid to the issues of historical identity and value consciousness. Remodelling economic environment has also remodified historic structures.

He also presents the processes in which a traditional group of the local society appears on the scene of local politics and public life.

In the new situation it is inevitable to raise the question of how to interpret tradition and modernization.

Translation by Daróczi, Eta

А. ГЕРГЕЙ, АНДРАШ:

ЭТНИЧЕСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ — ТРАДИЦИЯ — ЦИВИЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО

(Резюме)

В статье автор изучает вопрос, существует ли в Венгрии, на подобие международной тенденции, погоня за этнорегиональной идентичностью, и каким образом множество субкультур отдельных региональных единиц показывается в политическом отношении.

Вслед за затрагиванием теоретических зависимостей автор раскрывает локальное общество, систему отношений в нем, сознание традиции, процессы организации общественной жизни в традиционном альфельдском городе Кишкунхалаш.

В статье особое внимание уделяется проблематике исторической идентичности и сознания ценностей. С преобразованием общеэкономической среды перестроились и исторические структуры.

В работе указывается и на тот процесс, по которому некоторая традиционная группа локального общества вступает на арену местной политики и общественной жизни.

В новой ситуации неизбежно ставится круг вопросов истолкования традиции и модернизации.

Перевел: Тамаш Бауко

MEGJELENT!

MEGJELENT!

MEGJELENT!

Az MTA Regionális Kutatások Központja Területi és Települési Kutatások c. sorozatának legújabb kötete:

Tóth József: Urbanizáció az Alföldön c. munkája. A szerző könyvében a legkarakterisztikusabb magyar régió, az Alföld urbanizálódási folyamatának jellegzetességeit, urbanizációs szintjének sajátosságait mutatja be, kitérve a népesség foglalkozási átrétegződésére, területi átformálódására, a mezővárosok, a tanya fejlődésének elemzésére. Megállapításait országon belüli és nemzetközi összehasonlításokkal támasztja alá.

Megrendelhető: az MTA Regionális Kutatások Központja
könyvtárától 80,- Ft-os áron.

Cím: 7621 Pécs, Kulich Gy. u. 22.